

Максим Яременко

ЦІНА «МІЩАНСЬКОЇ ЛЮБОВІ» АБО СКІЛЬКИ КОШТУВАЛА ПРИХИЛЬНІСТЬ ОБИВАТЕЛІВ КИЄВО-ПОДОЛУ ДО МОГИЛЯНСЬКИХ СТУДЕНТІВ

«...Но да будет воля Господня! Я не столько пекусь о моей жизни, сколько желаю, чтобы академия осталась на прежнем месте, и при соборе Софийском – архиерейский дом. Но, вообразив стечение обстоятельств, отчаяваюсь. Граждане подольские со слезами просят, чтобы Братский монастырь остался; но я помочь им не в силах...»¹. Так змалював ставлення киян до Богоявленської обителі, при якій знаходилася Могилянська академія, Київський митрополит Самуїл (Миславський) у листі до графа П. А. Рум'янцева, розпачливо описуючи подальші перспективи, які віщувало втілення положень секуляризаційної реформи 1786 р. Цікаво, що фраза архиєрея, «первенствующего и полномочного начальника, архимандрита, игумена, ректора и пана»², згадує тільки про тугу «граждан» за монастирем, натомість замовчуючи їх ставлення до навчального закладу та його «насельників» – студентів.

Про «міщансько-спудейську любов» не свідчить і пізніша інформація, чи, вірніше, її відсутність. У записній книжці київського жителя Миславського жодним словом не згадується про закриття Академії 1817 р., хоча під цим роком є два записи про інші

події³. Однак пізніше, для прикладу, фіксується відкриття університету св. Володимира⁴. Про складне плетиво не завжди мажорних стосунків «академіків» із мешканцями Подолу свідчать також конфлікти – постійний конвой могилянської історії. У них спудеї виступали і як порушники нічного спокою, і як злодії, і як успішні звабники подольських обивательок, зокрема, й заміжніх. Іноді, в результаті суперечок навіть доходило до людських жертв з обох сторін⁵. Беручи до уваги специфіку формування джерельної бази – першочергової фіксації на письмі саме ненормальної/конфліктної з точки зору існуючих практик соціальної ситуації – припускаю переважання таких свідчень, які показують не надто приязні студентсько-міщанські відносини. Відтак, для об'єктивнішого погляду на це сусідство варто залучити інші джерела.

Одним із таких джерел, менш упереджених, ніж зацікавлені свідчення потерпілих сторін у ході судових розборів, є книга збору пожертв на потреби «академіків» – «Книга Академії Київской въ которой уписуются имена и прозванія доброхотных дателей съ кѣвоподольскихъ мѣщанъ»⁶. Вона велася з 1757 р. по 1780 р. включно, за винятком

¹ Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии / Под ред. Н. И. Петрова. – Отд. II. (1721–1795 г.г.) (далі – Акты и документы). – К. 1908. – Т. 5. Царствование Екатерины II (1762–1796 г.г.). Киевский митрополит Самуил Миславский (1783–1795 г.г.). – С. 145. Згідно з указом від 10.04.1786 р. Академія мала функціонувати в Києво-Печерській лаврі, куди також переміщався архиєрейський дім, а попереднє місце її розташування – Братський монастир – планувалося перетворити на головний госпіталь (див.: Там само. – С. 143).

² Так величав у одному зі своїх доношень (1759 р.) братський архимандрит і ректор Давид Нащинський Київського митрополита, під верховним наглядом якого функціонувала академія, (див.: Акты и документы. – К., 1905. – Т. II (1751–1762 г.г.). – С. 311).

³ Киевские летописные заметки. Из записной книжки киевского гражданина Миславского // Киевская Старина (далі – КС). – 1884. – № 4. – С. 691.

⁴ Там само. – С. 692.

⁵ Не зупинятимуся тут детальніше на цій «конфліктній» сторінці могилянської історії, плануючи присвятити їй окрему розвідку найближчим часом.

⁶ ЦДАК України. – Ф. 1711, оп. 1, спр. 2, арк 1–46.

1771–1772 рр., що пояснюється, очевидно, тимчасовою дезорганізацією функціонування Академії під час епідемії. Книга була прошнурована і в 1759 р. скріплена записом на нижньому полі ще порожніх аркушів («In Academia//Kiioviensi//praeses//congre//gati//onis//hieromonachus//£adyzynski//retorices//1759 febru VII»)⁷. Однак вже під час збору подавань у 1779 р. місця для запису не залишилося. Довелося спереду вклеїти ще кілька непрошнурованих аркушів, на які занесли імена решти «доброхотів» за цей рік та за наступний⁸. Щорічні записи закінчуються загальним підсумком (окрім 1757 р.). В окремих випадках після підсумкової річної фіксації суми зібраних грошей «патром» конгрегації зазначалося, коли він їх прийняв від студентів-збирачів (див. Додаток, табл. 1). Кілька таких записів та інформація про початок збору милостині дозволяють констатувати, що процедура тривала 5–7 днів і припадала на останній тиждень перед Великим Постом – Сирний. Зовсім випадає зі звичної практики фіксація збору «подавання» у травні–червні 1759 р. Цілком можливо, що саме ініціатива бажаючих пожертвувати на конгрегацію (а не студентські прохання) спонукала зафіксувати суми у ці місяці.

Жебрання милостині саме на Сироїд, що, схоже, було одним із маловідомих могилянських спудейських звичаїв, вочевидь, не випадкове. Саме ця седмиця, що закінчує підготовку до св. Чотиридесятниці, вважається порогом божественного покаяння. Під час богослужінь тижня прославлявся піст та йшлося про його спасительні плоди⁹. Тому подавання як богоугодна справа цілком відповідало духові того часу. В російській народній культурі фіксуються подібні практики на Масленицю: в окремих регіонах перший спечений млинець віддають убогим, аби ті пом'янули всіх померлих¹⁰.

Як правило, «доброхотів» обходили двоє спудей школи філософії. Лише в останні роки номенклатура прохачів розширилася: до процедури долучилися 2 «богослови» (1775 р.), 2 «богослови» і 4 «грамати»

(1778 р.), 2 «філософи» та 2 «грамати» (1779 р.), 1 «богослов» і 1 «філософ» (1780 р.). У двох випадках не зазначено: хто збирав милостиню (1757 р.), «належність» до школи (1770 р.). Збільшення чисельності прохачів не завжди корелює зі зростанням суми збору: в 1778 р. пожертви справді були найбільшими за весь час функціонування книги, натомість у 1779 р. їх величина зменшилася в 2,5 рази (див. Додаток, табл. 1).

Відомі кілька видів збору пожертв могилянськими студентами. Подібною до «Сироїдної» була студентська «акція», що відбувалася на свято Зачаття св. Анни (тобто у грудні). Збором керував сам настоятель конгрегаційної церкви; у його підпорядкуванні були два префекти (один із молодшого братства, другий – зі старшого), до кожного з яких призначали двох асистентів і секретаря. Цим особам видавалася книга (Album), куди вони мали впродовж року записувати зібрані кошти. До поважних обивателів разом зі своїми помічниками міг ходити сам настоятель конгрегаційного храму. Зібрані гроші використовувалися переважно на потреби спудей-сиріт¹¹. Такі способи залагодження матеріальних потреб «академіків» широко побутували до 1786 р., коли були припинені за розпорядженням митрополита Самуїла¹².

Насамкінець зазначу, що хоча киево-подольські міщани і становили основний контингент «доброхотів», однак не були єдиним джерелом прибутків у таких спудейських заходах. Серед жертводавців фігурують також представники інших станів, наприклад, чорне та біле духовенство, запорозькі козаки тощо.

Далі, аналізуючи «ціну міщанської любові» до київських студентів, зупинюся лише на 1780 р., що хронологічно найближчий до цитованого уривку з листа Київського митрополита. Фрагмент книги за 1780 р. «опублікувала» як додаток до своєї брошури про Благовіщенську церкву Зоя Хижняк, утім, наведений текст не надається для використання¹³.

⁷ Там само. – Арк 5 зв.//6//7//8//9//10//11//12//13//14.

⁸ Там само. – Арк. 1–2 зв.

⁹ Христианство. Энциклопедический словарь. – М., 1995. – Т. 2 (Л–С). – С. 669.

¹⁰ <http://www.cultinfo.ru/arts/folk/08.htm>

¹¹ Булгаков Макарий, иером. История Киевской Академии. – СПб., 1843. – С. 104–105.

¹² Там само. – С. 120.

¹³ Хижняк З. І. Церква Благовіщення Пресвятої Богородиці при Києво-Могилянській академії. – К., 2004. – С. 58–60 (дод. 1: «Книга пожертв на Благовіщенську конгрегаційну церкву»). При передачі фрагменту не

«Доброхоти» та «доброхотное подаяніє»

Московський старець-паломник Леонтій, проїжджаючи Київ у 1700 р., відзначив, між іншим, що місцеві мешканці «к нищим податливы»¹⁴. Втім, слава чулих до прохань жертводавців стосувалася не лише обивателів «другого Єрусалиму», а й жителів Гетьманщини загалом, а милостиня давалася не тільки знедоленим упослідженим маргіналам. Київ, Гетьманщина та запорозькі землі слугували місцем перманентних зборів «доброхотних подаяній» найчастіше на монастирські потреби і не лише українського духовенства. Слава «к нищим податливых» обивателів притягувала, окрім «своїх»¹⁵, також насельників закордонних монастирів Київської єпархії та чернецтво з інших територій, зокрема тих, що перебували під владою мусульман¹⁶. Обов'язковим стало отримання у місцевого архієрея дозволу та спеціальної прошнурованої книги для збору від «христолюбивих подаятелей» милостині іноками із Синаю чи Афону. Синайський монастир св. Катерини навіть мав у Києві свій метох – грецьку Катерининську обитель, яка ніби-то мала забезпечувати релігійні потреби місцевих греків, але функціонувала в першу чергу для збору коштів на користь Синаю.

Необхідно наголосити на одній важливій стороні збору милостині. Жертводавець завжди пам'ятав, що чинить «ради вечної памяти и награждения небесного»: «Добро-

хотна-бо дателя любит Бог, от Которого всякий творящий милость несуменно восприимет невидимую милость, вечним-же и временним воздаянием награжден будет»¹⁷. Той, хто робив таку богоугодну справу, мав наповнитися «крѣпкою надеждою яко оноє млстивоє и доброхотное подаяніє самимъ таковимъ любителемъ Оцємъ временню и вѣчною награждено будетъ»¹⁸. У грамоті, яка санкціонувала «процедуру», обов'язково нагадувалося «христолюбцям» про користь подаянь («Чтож похвалнее яко милостиня; аще кто ея во имя Господне сотворить, рука дающаго никогда неоскудеет и сторицею приимет. Что блаженнее? За милостиню помилование Божие и усыновление вечнаго блаженства получит удобнейше...»¹⁹). Відтак, прошнурована книга, в якій фіксувалися достойні вічної нагороди, після закінчення збору грошей починала відігравати роль помянника та зберігалася «ради всегдашнего... поминовения»²⁰ уписаних жертводавців. Про таку ж роль аналізованої могилянської книги свідчать записи «О здравіи» та «За упокой» поруч з іменами благодійників²¹.

Прошнуровані аркуші разом із архієрейською грамотою не лише гарантували регулярне згадування імені «добро хота» в молитвах, а й засвідчували справжність підстав для прохання милостині. Місцева церковна влада, видаючи дозвіл на збір пожертв на певний час на чітко окресленій території²², намагалася таким чином впо-

лише некоректно відтворений текст, неправильно прочитані прізвища жертводавців, а й взагалі без будь-якого коментаря всередині додана частина записів за 1757 р., що в оригіналі знаходяться навіть не на цьому аркуші (порівняти: ЦДІАК України. – Ф. 1711, оп. 1, спр. 2, арк. 1–3 зв.).

¹⁴ Отрывки из путевых записок старца Леонтия (1700 г.) // Черниговский листок. – 1862. – № 5 (6 мая). – С. 38.

¹⁵ Причиною, що спонукала до такого кроку місцеве чернецтво, могла бути нездатність монастиря власними силами здійснити ремонт, оздобити храм, прогостуватися тощо. З київських обителей дозвіл на збір милостині часто просив один із найменших монастирів – Кирилівський (див., наприклад: ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 165, спр. 11, арк. 1–1 зв.; оп. 1024, спр. 114, арк. 1–1 зв.; спр. 972, арк. 2).

¹⁶ Див., наприклад: Там само. – Оп. 1020, спр. 3584.

¹⁷ Из гетьманського універсалу 1732 р. про жертвування на відновлення Могилянської академії (Матеріали для отечественной истории / Издал М. Судиенко. – К., 1853. – Т. 1. – С. 168).

¹⁸ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1033, спр. 35, арк. 2 зв.

¹⁹ Из грамоти Рафаїла (Заборовського) ієродиякону Йоасафу Горленку 1732 р. на збір пожертв для ремонту та добудови могилянських «шкіл» (Святитель Иоасаф Горленко, епископ Белгородский и Обоянский (1705–1754). Материалы для биографии / Собр. и изд. князем Н. Д. Жеваховым. – Т. 1. – Ч. 2: Св. Иоасаф и его сочинения. – К., 1907. – С. 7 (Приложение)).

²⁰ Див., наприклад: ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 148, спр. 4, арк. 2 зв.

²¹ Див., наприклад: Там само. – Ф. 1711, оп. 1, спр. 2, арк. 22, 29 зв., 41 зв.

²² Термін та географія дії дозволу обов'язково зазначалися у грамоті. Кожен архієрей благословляв збір лише на своїй канонічній території чи її частині. Наприклад, у 1780 р. Київський преосвященный Гавриїл дозволив архімандриту Далматського Георгіївського монастиря збирати «подаяние» у всіх трьох частинах Києва впродовж 2 місяців (Там само. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 4977, арк. 3).

рядкувати подібні практики – контролювати чисельність прохачів (відомі приклади відмови)²³ та не допустити можливості поживитися «бродягам». Книга, що в кінці терміну чинності представлялася для перевірки у катедру, допомагала простежити за безпосередніми виконавцями збирацьких акцій та перешкодити їх персональному збагаченню. Втім, самі «доброхоти» не завжди переймалися фіксацією своїх благородних вчинків, жертвуючи без вписування в книгу²⁴. Відтак траплялося, що добродушність давачів використовували авантюристи, представляючись потерпілими від реальних нещасть. Так, у 1735 р. на Подолі орудували без митрополичої санкції та без відома Кирилівського монастиря «нѣкакїєсь прошаки», жебраючи гроші на постраждалу від пожежі обитель²⁵. Описуючи збір грошей на Запорозькій Січі межигірськими ченцями (1750 р.), монах Полтавського монастиря Леонтій Яценко-Зеленський відзначив, що «начальник» кошових церковнослужителів «бывало и себя не забывает вписывая имена живых и мертвых (обидравши) с означением сумми... в зашнурной книге»²⁶.

Цікаво, що окремі давачі, внески яких таки фіксувалися, не завжди користувалися можливістю бути згаданими в молитві, показуючи гідні наслідування приклади християнської скромності. Зокрема, в академічній книзі збору пожертв зустрічаються записи милостині взагалі без будь-якої супровідної інформації (на кшталт: «-----дано-15»²⁷ (копійок – *М.Я.*)), або ж замість імені – фраза «Богу вѣстимій»²⁸. Відтак, ця обставина не дає змоги ідентифікувати всі імена жертводавців і зробити вичерпний аналіз.

За загальним підсумковим записом 1780 р. у «Книзі Академії Київської...», 90 дорослих «доброхотів» разом із незазначеним числом дітей («со чади») зробили 60 пожертв на загальну суму 5 рублів 41 копійку²⁹. На кожному з аркушів знизу фіксувалися посторінкові проміжні підсумки. Результат підрахунків може свідчити про рівень навчання арифметики в Могилянській академії: спудей-прохачі, рахуючи, помилилися та занижили прибуток на 14 копійок.

Також можна лише припускати причини розбіжності зафіксованого грошового підсумку на останньому аркуші з фактичною сумою вписаних пожертв на ньому. Певним матеріалом для роздумів є три записи на полях – скорочення, які не вдалося розшифрувати. Якщо від фактичної суми всіх вписів на аркуші відняти суму пожертв у цих трьох випадках, то різниця між ними складе зафіксований знизу підсумок. Вірогідно, що ці три записи були зроблені «авансом», тобто під обіцянку певних осіб пізніше зробити пожертву. Якщо милостиню в кінцевому підсумку не давали, то ці «віртуальні» гроші при підрахунку до уваги не брали. На користь такого припущення можуть свідчити факти викреслення внесених у книгу імен³⁰ чи записи на кшталт «Прокопь Садовській обещаль»³¹. При подальшому аналізі мною братиметься до уваги сума без трьох згаданих пожертв (тобто 57 записів, 85 «христоролюбців»).

Для початку спробую визначити, якою була частка жертводавців – 85 дорослих осіб – щодо загального населення Подолу. У 1781 р. у Києві налічувалося 1514 міщанських будинків³². За даними сповідних розписів, на 1783 р. у місті проживало 22535 осіб обох статей³³. Із них 10513 були

²³ У 1754 р. киево-кирилівські ченці звернулися до митрополита з проханням дозволити збір милостині через неврожай. Однак резолюція владики «гласила»: «за умноженіємъ прошаков о тказа т велено» (Там само. – Оп. 1024, спр. 872, арк. 2, 3).

²⁴ Див., наприклад: Там само. – Оп. 1020, спр. 4081, арк. 1–3.

²⁵ Там само. – Оп. 1024, спр. 114, арк. 1.

²⁶ Эварницкий Д. Две поездки в Запорожскую Сечь Яценка-Зеленского, монаха Полтавского монастыря в 1750–1751 гг. – Екатеринослав, 1915. – С. 8.

²⁷ ЦДІАК України. – Ф. 1711, оп. 1, спр. 2, арк. 13 зв.

²⁸ Там само. – Арк. 1 зв.

²⁹ Там само. – Арк. 1–2.

³⁰ Наприклад, у одному записі «Трофимъ, Евдокія дали 10» (коп. – *М.Я.*), після викреслення додали «недано» (див.: Там само. – Арк. 42 зв.).

³¹ Там само. – Арк. 1 зв.

³² Описи Київського намісництва 70–80 років XVIII ст. – К., 1989. – С. 90.

³³ Мордвинцев В. М. Церковно-статистическая документация как исторический источник по изучению социального развития городов и сел Левобережной Украины в XVIII веке // Перестройка в исторической

підлеглими магістрату³⁴. Тобто, якщо брати до уваги лише голі цифри, то кидається у вічі непопулярність спудейського заходу на Сироїд. Однак ми не знаємо, чи обрані для збору «подаєння» студенти звільнялися від навчання, а чи жебрали паралельно з ним. Якщо збір провадився водночас з «учбовим процесом», то обхід 57 дворів (за кількістю зроблених записів) за п'ять днів не здаватиметься скромним, адже лекції тривали, вірогідно, і до, і після обіду. Принаймні, за збереженим проектом розкладу занять в Академії кінця 1750-х – початку 1760-х рр., лекції в «латинських школах» (тобто й філософські та богословські) проводилися в понеділок, середу та п'ятницю упродовж двох годин до (із 9-ї до 11-ї) та двох годин після (із 3-ї до 5-ї) обіду, а у вівторок та четвер – по дві години до обіду (із 9-ї до 11-ї)³⁵. Окрім того, як свідчить один із записів у книзі, обхід помешкань, швидше за все, не був «наскрізним»: у 1778 р. із зібраної суми виділялися незначні кошти «малымъ, живущимъ по школамъ приходскимъ, которыя показывали кто гдѣ живеть»³⁶. До того ж, чисельність dobroxotiv принципovo не відбігала у той чи той бік в інші роки, і була приблизно сталою. Тож робити категоричні висновки про яскраво виражену неприхильність киян до спудейів навряд чи коректно.

Незначна чисельність міщан-жертводавців могла б, вочевидь, «компенсуватися» присутністю серед них представників міської верхівки. Зрештою, з меркантильних міркувань збір милостині варто було починати саме із сильних світу цього. Серед аналізованих записів справді зустрічаються особи, що належали до міської еліти подольського соціуму. Це «доброхоти» Пилип Лакерда та Миколай Леонтович, чия щедрість у грошовому еквіваленті дорівнювало 50 копійкам³⁷. Перший з них походив з роду греків-пересе-

ленців, прізвище яких вперше згадується у 1726 р. З іменем Лакерди, купця I гільдії, «іменитого громадянина», голови міської «банківської казни», а у 1813–1814 рр. – війта, пов'язана гучна справа про зникнення грошових внесків вкладників та всієї документації під час пожежі у 1811 р. Відомо, що на самому початку XIX ст. Пилип володів 2 дерев'яними та 2 кам'яними будинками на Подолі³⁸. Про поважне становище другого достойника, Миколая Олексійовича Леонтовича, райці і військового товариша, свідчить його безпосередня участь у підготовці до приїзду в Київ у 1781 р. великого князя Павла Петровича та присутність на святковій вечері, організованій магістратом на честь члена царської родини. Складений тоді ж з цієї нагоди опис «достопамятного происшествия» згадує, до речі, окрім війта, 12 міських урядників³⁹, прізвища 11-ти з яких відсутні у книзі пожертв за 1780 р.

За підрахунками Олени Попельницької, у час, що розглядається, на Подолі проживали 24 родини міської верхівки⁴⁰. Відтак, фіксація лише одного її представника у спільному записі з членом магістрату є індикатором досить прохолодного ставлення «батьків міста» до сусідів по життєвому простору. Проте відсутність прізвищ у частині записів і, таким чином, неможливість ідентифікації ряду осіб, дещо підважує категоричність цього твердження.

До помітних мешканців Подолу, але не міщанського стану, варто зарахувати двох священиків (найвірогідніше, з цієї частини міста), що дали по 10 копійок, а також зафіксованого у книзі німецького пастора, який пожертвував 25 копійок⁴¹. На той час (із 1771 р.) на Подолі мешкав лише один духовний наставник лютеранської громади – магістр Граль, зять аптекаря Бунге⁴².

науке и проблемы источниковедения и специальных исторических дисциплин. Тезисы докладов и сообщений V Всесоюзной конференции. 30 мая – 1 июня 1990 г. – К., 1990. – 250 с.

³⁴ Мордвінцев В. Сповідальні книги // Київська старовина. – 1995. – С. 3. – С. 86–87.

³⁵ НБУВ. – IP. – Ф. 160, спр. 185–228, арк. 101 зв.

³⁶ ЦДІАК України. – Ф. 1711, оп. 1, спр. 2, арк. 44.

³⁷ Там само. – Арк. 2.

³⁸ Попельницька О. Найбільші землевласники і підприємці київського Подолу XVII–XVIII ст.: історико-топографічний та генеалогічний аспекти // Київська Старовина. – 2002. – № 3. – С. 16–17.

³⁹ Посещение Киева в. кн. Павлом Петровичем и в. кн. Марисью Федоровною. (Современное описание) // КС. – 1883. – № 7. – С. 556.

⁴⁰ Там само. – С. 6–28.

⁴¹ ЦДІАК України. – Ф. 1711, оп. 1, спр. 2, арк. 1 зв.–2.

⁴² Про цього пастора згадується у книзі Йоганна Мьоллера «Подорож з Волині до Херсону в Росії» (Гамбург, 1802), уривок з якої надрукований у 1895 р. (Київ в 1787 г. и дед покойнаго Н. Х. Бунге // КС. – 1895. – № 9. – С. 65).

Грошовий розмір «любові» мешканців Подолу до могилянських спудеїв у 1780 р. дорівнював, як вже зазначалося, 5 рублям 55 копійкам (див. Додаток, табл. 1). Якщо порівнювати цю суму зі зборами попередніх років, то виявиться, що вона була однією з найнижчих, однак робити якісь висновки про тенденції до зменшення чи збільшення розміру милостині з року в рік не доводиться. Спробую провести кількісні порівняння з іншими відомими практиками збору пожертв.

Ченці Полтавського монастиря нажебрали в 1750 р. на Січі, чи не «найпоживнішому» на милостиню місці, 450 рублів (тобто приблизно 9 рублів щотижня з розрахунку на весь рік, хоча насправді вони не провели серед запорожців усі 365 днів). Однак, окрім грошей, обитель отримала ще 2 вози риби, 2 вози солі, 16 верхових коней та різної матері⁴³. Іноки Братського монастиря впродовж 1764–1766 рр. нажебрали там само 28 рублів 98 копійок⁴⁴ (приблизно 5 рублів щотижня). Представники афонського Зуграфського монастиря зібрали в Київській єпархії протягом 11 місяців (із кінця серпня 1764 р. по липень 1765 р.) лише грошима 600 рублів⁴⁵. Якщо брати середньостатистичний показник, то за день вдавалося збирати приблизно по 1 рублю 80 копійок, що за тиждень становить 11 рублів 60 копійок. Інші ченці зі скита тієї ж обители впродовж 21 місяця (із 9 жовтня 1768 р. до 2 липня 1770 р.) отримали від «христоробців» 1010 рублів 30 копійок⁴⁶: приблизно по 1 рублю 60 копійок за день, або 11 рублів 20 копійок за тиждень. Такі спекулятивні розрахунки в цілому демонструють відповідність сум пожертв, зібраних за інших обставин, тим, які вдавалося нажебрати студентами в окремі роки на Сироїд, а також дозволяють говорити, що 1780 р. був не надто вдалий на «доброхотів».

З іншого боку, маємо також дані, які засвідчують загалом непопулярність студент-

ської «збирацької» практики. Зокрема, префект Могилянської академії Давид зазначав, що він, отримавши «патерство» у конгрегаційному храмі та церковний «скарбець» в опіку, впродовж Сирного тижня 1753 р. зібрав 1 червонець і 86 рублів⁴⁷.

Розмір окремих пожертв, отриманих студентами на Сироїд 1780 р., найчастіше дорівнював 5 (17 записів), 10 (11 записів) та 2 (10 записів) копійкам (див. Додаток, табл. 3). Для порівняння, робота «муровщиків» за змурування одного комина в Києві у 1765 р. коштувала 4 рублі, а накидання цілий день (та ще й гуртом) землі – 9 копійок⁴⁸. Втім, подібна компаративістика із прибутками, без відомостей про ремісничу приналежність записаних у книгу «доброхотів» і врахування розмірів їх витрат не дасть уявлення про те, чим була для них жертвувана сума. Тим не менше, з певністю можемо твердити, що для представників міської верхівки та можних киян, які пам'ятали про вічну нагороду, ні п'яти, ні десятикопійчана милостиня не були помітною витратою. Скажімо, київський житель Йосип Пасік, що володів двором та будинком на Борисо-Глібському «пляцу», хутором на міському ґрунті, винницею, млином та ще одним «пляцем», на якому жило четверо «куничників», у своєму тестаменті 1750 р. лише на похорон та сорокоуст заповідав 6 рублів⁴⁹.

Для незаможних міщан, натомість, та сама (і навіть двокопійчана) милостиня не була такою вже дріб'язковою. За інформацією Київської поліцмейстерської контори від 1766 р., міщани шевського цеху на Подолі щороку платили 60 копійок «консистентских дач» від особи. Однак ремісник, який жив лише з самого свого рукоділля, не маючи ніяких земельних угідь, платити рублевий оклад із хати був неспроможний⁵⁰. Відтак, фіксація у книзі малого розміру пожертви може, хоча й зовсім необов'язково, вказувати на невеликий статок «христоробця».

⁴³ Эварницкий Д. Две поездки в Запорожскую Сечь Яценка-Зеленского, монаха Полтавского монастыря в 1750–1751 г. – С. 64–66.

⁴⁴ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 161, спр. 134, арк. 1–1 зв.

⁴⁵ Там само. – Оп. 1020, спр. 3584, арк. 28–28 зв.

⁴⁶ Там само. – Спр. 4081, арк. 1–3.

⁴⁷ Там само. – Спр. 2781, арк. 5.

⁴⁸ Там само. – Ф. 1711, оп. 1, спр. 7, арк. 2. У документі не вказується чисельність накидальників, а зазначається загально: «уплатыль солдатамъ, что кыдалы землю у клѣтки...»

⁴⁹ Там само. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 1694, арк. 1–1 зв.

⁵⁰ Зародження робітничого класу на Україні. Середина XVIII ст. – 1861 р. / 36. док. і мат. – К., 1982. – № 147. – С. 252.

Призначення коштів

«Книга Академії Кієвской въ которой уписуются имена и прозванія добротных дателей съ кѣвеподолскихъ мѣщанъ» фіксує лише одну згадку про те, на що була використана частина зібраних коштів: у 1778 р. із отриманих 20 рублів 37¹/₃ копійок 12¹/₃ копійок віддали молодшим учням, які мешкали при парафіях, за інформацію про місце проживання потенційних подавачів милостині⁵¹. Однак аналіз спудейської практики жебрання буде неповним, якщо обійти питання призначення отриманих від «добротів» коштів. Отже, на що ж збиралися гроші? Зоя Хижняк, «публікуючи» фрагмент книги, у редакційному заголовку пропонує свою відповідь на це запитання – на конгрегаційну церкву. Втім, як видається, таке твердження не відповідає дійсності. На храми справді могли збирати, як зазначалося, «добротное поданіє» для покриття дорогих за вартістю «репараційних» робіт. Постійні прибутки, однак, формувалися цілком традиційним способом – пожертвами парафіян на богослужіннях, за треби, від продажу свічок тощо – і не фіксувалися у таких книгах, про яку йде мова. Скарбничка саме Благовіщенської конгрегаційної церкви теж поповнювалася милостивими подаяннями⁵². Однак сума зібраних коштів значно переважає ті, що зафіксовані у книзі «Академії Кієвской». Пригадаймо, що префект Давид впродовж Сирного тижня 1753 р. зібрав 1 червонець і 86 рублів. Протягом 22 років ведення прошнурованої книги жодного разу, натомість, не було зафіксовано пожертви, що дорівнювала хоча б четвертій частині цієї суми (див. Додаток, табл. 1).

Кошти зі скарбнички конгрегаційної церкви витрачалися теж традиційно, що засвідчує відомість 1752–1753 рр. про те, скільки з них в «церковномъ расходѣ и позикѣ есть». Гроші призначалися на виготовлення

свічок, богослужбового одягу, ремонт, оправу книг, купівлю ладану, на вино і хліб митрополиту та іншим персонам, приготування обіду на храмове свято, тим, хто здійснював богослужіння тощо⁵³.

У самій аналізованій академічній книзі, втім, кілька разів зазначається, що зібрані студентами гроші «приняти въ конгрегацію патромъ конгрецій» (на той час – викладачем риторики)⁵⁴, однак немає жодної обмовки, що дозволяла б асоціювати згадану «конгрегацію» із церковним скарбцем. Тут, найвірогідніше, йдеться про окрему скарбничку спудейського об'єднання.

Конгрегація, як відомо, окрім усього іншого, допомагала також матеріально підтримувати студентів⁵⁵. Два непрямих докази дозволяють припустити, що випрохані гроші витрачалися на потребу найнужденішої частини академічних вихованців – бурсаків. Один із них – це присутність серед жертводавців в окремі роки самих же могилянських спудеїв⁵⁶. Другий – інформація про студентів-прохачів 1780 р. – «богослова» Діомида Романовського та «філософа» Марка Головчанського, яку вдалося встановити, віднайшовши записи про них у реєстрі могилянських вихованців за січень 1777 р. Обидва були родом із Лубенського полку зі священничих родин і мали вже покійних батьків⁵⁷, а відтак (із значним відсотком вірогідності) – мешкали в бурсі.

На що ж могли витрачатися бурсаками отримані пожертви? Для з'ясування відповіді на це запитання необхідно попередньо встановити чисельність самих бурсаків та купівельну спроможність зібраного «подаяння». Щодо кількості бурсаків доводиться відштовхуватися лише від принагідних документальних згадок та екстраполювати інформацію. Відомо, що на грудень 1773 р. у бурсі мешкало більше 100 студентів. Проте є дані, що у попередні роки їх чисельність могла скласти 380–400 осіб⁵⁸. Виходячи з

⁵¹ ЦДІАК України. – Ф. 1711, оп. 1, спр. 2, арк. 44.

⁵² Там само. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 2781, арк. 1.

⁵³ Там само. – Арк. 5 зв. – 7 зв.

⁵⁴ Див., наприклад: Там само. – Ф. 1711, оп. 1, спр. 2, арк. 9 зв.

⁵⁵ Титов Ф., прот. Императорская Киевская духовная академия в ее трехвековой жизни и деятельности (1615–1915 гг.). Историческая записка. – К., 2003. – С. 126.

⁵⁶ Наприклад, студент-філософ пожертвував у 1779 р. 10 копійок (ЦДІАК України. – Ф. 1711, оп. 1, спр. 2, арк. 44 зв.

⁵⁷ Там само. – Ф. 127, оп. 1043, спр. 18, арк. 7, 15.

⁵⁸ Задорожна О. Етапи будівництва «великої бурси» та умови проживання в ній студентів // Наукові записки НаУКМА. – 2004. – Т. 35: Київська Академія. – С. 35.

того, що на 1780 р. загальне число могилянців у порівнянні з 1773 р. збільшилося приблизно на 150 осіб⁵⁹, припускаю, що й мешканців бурси не поменшало. Відтак, у подальших розрахунках відштовхуватимусь від умовної цифри в 100 бурсаків. Враховуючи тогочасні ціни на найнеобхідніші для спудеїв речі та на харчі (див. Додаток, табл. 3), треба констатувати, що, швидше за все, «доброхотное подаяніє» використовувалося на придбання найпростішої їжі (також і з огляду на великопосний час). Що ж до «духовного хліба» – підручників – то ними, вірогідно, можна було користуватися в «бурсацькій» бібліотеці, яку ще на той час не приєднали до загальної і яка містила літературу саме такого типу⁶⁰. Намагання за випрошені гроші поповнити гардероб, нато-

мість, могли наштовхнутися на «соціальні» протиріччя: коштів було занадто мало, а претендентів надто багато.

З певною долею ймовірності можна припустити, що гроші витрачалися не відразу після закінчення збору, а 25 березня – на храмове свято Благовіщення. Як би там не було, практика випрошування могилянськими студентами милостині в київських міщан не дозволяє однозначно висловлюватися ні про незахмарену любов, ні про непримирнену ворожнечу між ними. Напевно, так і мало бути в тій ділянці простору, де співіснували і перетиналися чи то в кривавих бійках на подольських вуличках, чи на традиційних диспутах у конгрегаційній залі два мікросоціуми, один з яких, до того ж, формували амбітні та не завжди ситі молоді люди.

ДОДАТОК

Таблиця 1

Сума зібраних пожертв та час збору⁶¹

Рік	Зібрана сума	Час збору (або зазначена дата)	Сирний тиждень
1757	Не зазначена (6 рублів 21 копійка)	Не зазначений	3–9 лютого
1758	8 рублів 57 копійок	Із 24 лютого	23 лютого–1 березня
1759	4 рублі 39 копійок	До 19 лютого	15–21 лютого
	8 рублів 35 копійок	Травень–червень	
1760	11 рублів 33 копійки	1–5 лютого	31 січня–6 лютого
1761	9 рублів	19–24 лютого	19–25 лютого
1762	7 рублів 93 копійки	Із 11 лютого	11–17 лютого
1763	3 рублі 88 копійок	Не зазначено	
1764	15 рублів 75 копійок	Із 17 лютого	16–22 лютого
1765	16 рублів 80 копійок	7–12 лютого	7–13 лютого
1766	8 рублів 49 1/2 копійок	27 лютого – 7 березня	27 лютого–5 березня
1767	9 рублів 35 копійок	12–17 лютого	12–18 лютого
1768	9 рублів 12 1/2 копійок	4–12 лютого	4–10 лютого
1769	10 рублів 19 копійок	Із 22 лютого	23 лютого–1 березня
1770	13 рублів 54 копійок	Із 8 лютого	8–14 лютого
1773	4 рублі 50 копійок	Із 7 лютого	4–10 лютого
1774	8 рублів 51 2/4 копійки	Із 26 лютого	24 лютого–2 березня
1775	10 рублів 23 копійки	Із 17 лютого	16–22 лютого

⁵⁹ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 1020, спр. 5015, арк. 37.

⁶⁰ Шаріпова Л. В. Внутрішній устрій та функціонування бібліотеки Києво-Могилянської академії до пожежі 1780 р.: спроба реконструкції // Рукописна та книжкова спадщина України. Археографічні дослідження унікальних архівних та бібліотечних фондів. – К., 2000. – Вип. 6. – С. 89–91.

⁶¹ ЦДІАК України. – Ф. 1711, оп. 1, спр. 2, арк. 1–46. У другій колонці наведені суми, вказані у підсумкових записях, окрім 1757 р., коли вона не зафіксована. Підсумок за 1780 р. вираховується шляхом додавання усіх пожертв, і на 14 копійок вищий від зафіксованого у книзі. Датування Сирного тижня встановлені за таблицями із книги: Каменцева Е. И. Хронология. – М., 1967. – С. 91, 100–101, 103 та табл. 1 із додатку.

Рік	Зібрана сума	Час збору (або зазначена дата)	Сирний тиждень
1776	16 рублів 35 копійок 1 деньга	Із 8 лютого Із 20 лютого	8–14 лютого 20–26 лютого
1777	11 рублів 9 копійок $\frac{2}{4}$ денги		
1778	20 рублів 37 копійок $\frac{1}{3}$ деньги	До 17 лютого	12–18 лютого
1779	8 рублів 56 копійок	Із 4 лютого	4–10 лютого
1780	5 рублів 55 копійок	Із 24 лютого	24 лютого–1 березня

Таблиця 2

Кількість пожертв у ціновому відношенні⁶²

Копійки	1	2	3	5	6	10	12	15	20	25	40	50
Кількість пожертв	4	10	1	17	1	11	1	1	3	6	1	1

Таблиця 3

Ціни на товари та послуги в 1770–1780-х рр.

Рік	Товар/послуга	Вартість
1772	Навчання дітей надвірного радника вихованцем «школи» філософії	20-30 рублів/1 рік ⁶³
1774–1775	Сукно*	1 рубль 5 копійок/1 лікоть (58,5 см) ⁶⁴
1775 ⁶⁵	Шуба під китайкою із кримських «шмушковъ»	10 рублів/1 штука
	Новий кафтан із китайки, підбитий крашениною (однотонна набивна тканина)	4 рублі 50 копійок/1 штука
	Полотно просте	4 копійки/1 аршин (72 см)
	Тестамент чвертковий	2 рублі 50 копійок
1776 ⁶⁶	Крашенина*	7 копійок/1 аршин
1781	Житня хлібина і ступка солі*	2 копійки ⁶⁷
1785 ⁶⁸	Тонка «малоприношенная» сорочка	50 копійок/1 штука
	«Портки»	20 копійок/1 штука
	Новий рушник	30 копійок/1 штука
	Ляне полотно на сорочку	60 копійок
	Папір	10 копійок/10 аркушів
	Кресало велике з «припасомъ»	5 копійок/1 штука

⁶² ЦДІАК України. – Ф. 1711, оп. 1, спр. 2, арк. 1–46.

⁶³ Там само. – Ф. 168, оп. 2, спр. 5, арк. 3.

* Так позначені ті товари, вартість яких відома не в рахункових одиницях, а в реально заплачених за придбання грошак.

⁶⁴ ЦДІАК України. – Ф. 130, оп. 1, спр. 514, арк. 4 зв. Тут і далі (крім запису за 1787 р.) одиниці вимірювань переведені на сучасні за: Мордвинцев В. Сельское хозяйство в монастырских вотчинах Левобережной Украины в XVIII в. – К., 1998. – С. 38–39.

⁶⁵ По всіх позиціях за рік: ЦДІАК України. – Ф. 130, оп. 2, спр. 553, арк. 1.

⁶⁶ Там само. – Оп. 1, спр. 514, арк. 6–6 зв.

⁶⁷ Посещение Киева в. кн. Павлом Петровичем и в. кн. Мариею Федоровною. (Современное описание). – С. 561.

⁶⁸ По всіх позиціях за рік: ЦДІАК України. – Ф. 131, оп. 33, спр. 48, арк. 4.

Рік	Товар/послуга	Вартість
1786 ⁶⁹	Зелений чай*	2,5–3 рублі/1 фунт (393,13 г.)
	Цукор*	30 копійок/1 фунт
	Перець*	65 копійок/1 фунт
	«Бумага пряденная»*	60 копійок/1 фунт
1787	Яловичина	3 ¹ / ₃ копійки/1 фунт (456,6 г) ⁷⁰
	Книги, відправлені із Синоду Академії	3–80 копійок/1 екземпляр ⁷¹

⁶⁹ По всіх позиціях за рік: Там само. – Ф. 127, оп. 180, спр. 12, арк. 66.

⁷⁰ Закревский Н. Описание Киева. – М., 1868. – С. 105. Тут переведення фунту у грами відрізняється, позаяк інформацію про ціну наведено іноземцем-англійцем. Кількома роками раніше фунт яловичини, з його слів, коштував 1²/₃ копійки.

⁷¹ ЦДІАК України. – Ф. 127, оп. 182, спр. 117, арк. 5–5 зв.